

УДК 94(4777.43)«14-16»:339

М. Б. Петров

ТОРГОВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО З ДЕРЖАВАМИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У XV-XVII ст.

У статті автор розкриває торговельну діяльність кам'янецьких купців з містами і містечками держав Центрально-Східної Європи у XV-XVII ст., вивчає вплив на неї політики польських королів, правителів Литви, Московії та інших держав.

Ключові слова: торговельні відносини, митниця, купець, привілеї, складське право.

Однією із актуальних, проте недостатньо вивчених проблем в економічній історії українських міст епохи середньовіччя та ранньої нової доби, є торгівля. Недослідженою вона залишається і для Кам'янця-Подільського XV-XVII ст., хоча фрагментарно тема привертала увагу дослідників. У їх колі: М. Грушевський [13, с.45-49, 58-60, 176-178], О. Подградська [28, с.106-112; 30, с. 51-52, 82-85, 129-130, 216-217], О. Компан [19, с.242, 325, 340, 360-366], А. Дзюбінський [16, с.39, 50-53, 84-85, 134-135], Ф. Кірик [18, с.95-108] та ін. Основну увагу історики звертали на торговельні шляхи, котрі проходили через Кам'янець в ті часи, частково вивчали торговельні відносини міських купців з країнами Сходу, організацію внутрішньої та зовнішньої торгівлі, митної справи, цінової політики, специфіку первісного нагромадження капіталів тощо. Однак, науковці зовсім мало уваги приділяли торгівлі Кам'янця з державами Центрально-Східної Європи. Вивчення основних напрямів торговельних шляхів, особливості митної служби, асортимент товарів і ціни на них, організація торгівлі, географія діяльності купців, дорожній примус і т.п. – ось головне завдання нашої статті.

Досліджуючи тему у різнопланових її проявах, зауважимо, що протягом XV-XVII ст. торговельні відносини Кам'янця-Подільського складалися не лише з державами Сходу, а й Центрально-Східної Європи: Польщею, Угорщиною, Чехією, Литвою, Московщиною та іншими. Потрапивши в 1430 р. у політичне та правове поле Польського королівства (з 1463 р. Кам'янець став королівським), його правителі були зацікавлені мати добре укріплений й економічно розвинутий центр у Подільському воєводстві та на південно-східному кордоні своєї держави.

Торговельні взаємовідносини Кам'янця з містами Польщі формувалися ще з 70-х рр. XIV ст. [26, с.201, 219]. З того часу і упродовж наступних

трьох століть, вони здійснювалися в умовах значної конкуренції зі Львовом [26, с.311]. Цьому процесові сприяли львівські патриції, королі Польщі та їх намісники в Галичині і на Поділлі. Король намагався підтримувати пріоритет держави над торгівлею, визначав для цього відповідні дороги, митні комори і підкоморки, міста та містечка для складів товарів тощо. Вже через рік після приєднання Західного Поділля до Польського королівства (1435 р.), Владислав II видав привілей на узаконення львівського складу. Цим самим від намагався повернути до міста Лева увагу не лише купців, а і представників держави на місцях. Король наказував «всім старостам, бургграфам, державцям, прокураторам, їхнім заступникам, воєводам, збирачам мита, охоронцям доріг, лісів, і решті урядовцям» оголосити «на торгових площах, церквах, людних місцях і заборонити, щоб ніхто новими, неприйнятими і невизначеними шляхами не об'їжджав місто Львів, не зневажався зневажати давні шляхи, косо та непрямо минати (місто). Щодо прав новостановлених, не наданих мит, то їх толерувати не наважуйтеся, забороняючи. Якщо ж вищезгаданому противно наважитесь (хтось діяти), забувши страх, тоді його ви повинні зловити, покарати, майно арештувати і затримати..., надаючи все арештоване (майно) львівським міщанам для зберігання» [32, с.82]. Незважаючи на вказані попередження, актові документи кам'янецьких магістратів засвідчують, що через Галичину (Львів) і Волинь (Луцьк) кам'янецькі купці у XV-XVII ст. їздили до Перемишля, Радома, Казіміжа, Ряшева, Курова та інших міст. Кам'янецькі і подільські купці везли до названих міст, а також до Кракова і Любліна віск [1, арк.58-62, 128, 130-131], східні товари, переганяли табуни коней, волів [1, арк.172-173, 179-181; 4, арк.103зв., 104; 6, арк.76-79] тощо. Збереглися відомості про торговельну діяльність в Перемишлі в 30-40-і рр. XV ст. Марціна Помпенговера з Кам'янця і його брата Вавринця. З'ясовується, що вони за борги, які зобов'язані були сплатити їм місцеві купці, зверталися із заявами на них до суду. Кам'янецьким купцям заборгували у 1436 р. 8 кіп грошей лавники міста Перемишля. У 1438 р. в Перемишлі побував Томко з Кам'янця, який доводив перед перемишлянськими міщанами Костянтином і Петром Молендою в суді справу про те, що привезені на ярмарок товари належали саме йому [18, с.97], а не якомусь іншому купцеві. Відомою в торговельному відношенні є діяльність у 40-і рр. XV ст. кам'янецького купця Петра Дарморуха. З численними товарами він неодноразово приїжджав до Львова та Перемишля. Тут купець торгував східними товарами, серед яких найбільшим попитом користувалися різні види текстилю і бархату [18, с.97].

Польський історик Ф. Кірик стверджує, що на основі записок таких польських купців як Петро Братемсдорфер з Прочзеворска (1440 р.) та Симона Корснера з Кракова (1448 р.) можна говорити про багатогранні торговельні відносини кам'янецьких купців з багатьма містами Польщі, що були розміщені далі на захід від Сандомира і Перемишля, а також з Малопольшею. Контроль за торговельними шляхами до Польщі через Львів продовжував контролюватися королем. Не випадково у 1450, 1460 і 1484 рр. привілеї Львову на підтримку його складу видавалися Казимиром IV [17, с.94-108]. Близький за змістом привілей підписав у 1502 р. і князь Олександр [17, с.148]. Говорячи про зміст привілею 1460 р., зауважимо, що в ньому король «нака-

зує галицьким, коломиїським і стрийським купцям їхати з товарами до Перемишля, Ярослав, Ряшева та Белза лише через Львів, виставляючи там для продажу свої товари, в іншому ж випадку на товари буде накладено арешт. Крім того, король повідомляє про заяву кам'янецьких райців, що їхні купці не оминатимуть ніколи генерального львівського складу» [17, с.104].

Писемні джерела засвідчують, що торговельний шлях до Польщі лише через Львів для кам'янецьких купців не завжди виступав вигідним. Справа в тому, що у Львові кам'янецькі купці зобов'язані були всі свої товари здавати на склад і продавати їх оптом. Крім того, не всім із них після львівського ярмарку через 14 днів дозволялося їхати з непроданими товарами до Польщі. Звертаючи увагу на таку ситуацію, кам'янецькі купці у 30-60-і рр. XV ст. неодноразово зверталися до польського короля з клопотанням дозволити їм ходити до Польського королівства не лише через Львів, а і дещо ближчою дорогою – на Олесько і Луцьк [34, с.224], щоб уникати складних умов торгівлі. Однак, король більше прислухався до львів'ян і досить часто забороняв кам'ячанам використовувати останній гостинець. Правда, існували і виключення, про що свідчить документ від 1462 р. Саме в тому році король Казимир Ягеллончик дозволив кам'янецьким купцям протягом двох наступних років торгувати у Львові своїми товарами два тижні з дня приїзду, а потім нереалізовані товари везти до різних міст Польщі [8, № 70].

Привілеї кам'янецьким купцям на торгівлю з містами польського королівства без оптового продажу товарів на складі у Львові підписувалися королями і у наступні роки. Зокрема, після 1498 р., коли місто зазнало великих руйнувань від його восьмимісячної облоги волоцькими військами на чолі з воєводою Стефаном [14, с. 6], король Ян Ольбрахт звільнив кам'янецьких купців на 15 р. від різних податків і складу товарів у Львові [18, с.105], з якими вони направлялися до польських міст. Вказаний привілей підтверджувався королем у 1499, 1502, 1507, 1509, 1512 і 1515 рр. [18, с.105]. Причому, Сигізмунд Старий у 1515 р. підписав привілей, згідно з яким кам'янецькі купці мали вільний довіз товарів на ринки всієї Польщі без сплати мита, а також деякі інші пільги щодо їх перевезення. Цей привілей був підтверджений Сигізмундом II Августом у 1553 р. [16, с.50]

Пільги кам'янецьким купцям у торгівлі з Польщею надавалися й у наступні десятиліття XVI ст. Зазвичай навіть і для торгівлі з конкретними містами. Цікавим в цьому відношенні є документ за 1522 р., згідно з яким купцям надавалося право на двохлітнє звільнення від обов'язку виставляти свої товари на продаж у Львові, котрі вони везли на Люблінський ярмарок [31, с.158]. Неодноразово польський король, а також його наближені особи намагалися підтримувати і кам'янецьку митну комору. Це мало місце у 1518 та у 1543 рр. Саме у названі роки вироком королівської комісії та згідно з королівським мандатом волоські і турецькі купці, які їхали до Львова та Польщі, не повинні були направлятися будь-яким іншим торговим шляхом, а саме тим що вів через Кам'янець і його митну комору [20, с.9]. До речі, митна комора перебувала в оренді ще з кінця XV ст. З 1502 р. по 1520 рр. її орендарем був єврей Марек, «*mytnik kamieniecki*» [10, с.17].

Ф. Кірик на основі магістратської книги Кам'янця за 1520-1547 рр. відтворив широку географію діяльності тогочасного кам'янецького купецтва,

яка охоплювала не лише Україну, а також Польське королівство, Литву, Московщину, Молдавію, країни Сходу і т.д. Ця інформація зосереджена в таблиці 1.

Таблиця 1. Географія торговельної діяльності кам'янецьких купців у 1520-1547 рр. [18, с.96]

Назва міста	Назва міста	Назва міста	Назва міста
Белз	Ярослав	Могилів	Скала Подільська
Бохня	Казіміж (біля Кракова)	Намислів	Стржижів
Борісов	Клодно	Нове місто	Снятин
Бережани	Кобрин	Новогрудек	Теребовля
Бучач	Коломия	Острог	Туробін
Ходорів	Краків	Пацанов	Урзедів
Хотин	Кременець	Плоскіров	Вільно
Чернігів	Куров (біля Любліна)	Познань	Віслиця
Дубно	Львів	Перемишль	Жидачів
Горволін	Ласкарзев	Псков	Литва
Гродек	Луцьк	Радом	Мазовія
Галич	Луків	Рівне	Молдавія
Голоско	Меджибіж	Самбір	Краї турецькі

Незважаючи на різні пільги та привілеї кам'янецьким і подільським купцям, польський король й у XVI-XVII ст. намагався поповнювати прибутки держави від торгівлі. У зв'язку з цим він продовжував жорстко контролювати цю сферу економіки, а головне – стежити за цінами, митницями і діяльністю торгових шляхів. Поряд з численними привілеями різним містам, містечкам та окремим особам на торгівлю, організації митних комор і підкоморків, з-під його пера раз у раз з'являлися і документи обмежувального характеру. У зв'язку з цим привертають увагу королівські привілеї від 18 березня 1512 та від 5 березня 1530 рр. Говорячи про перший з них, зазначимо, що Сигізмунд I, у зв'язку із скаргою львівських райців на купців і візників, переважно євреїв, які везли віск, мед та інші товари з різних міст і містечок Руського й Подільського воеводств до Кракова і Любліна, минаючи львівський склад, «доручає всім воєводам, каштелянам, орендарям, буртграфам, землевласникам, збирачам мита, бурмистрам, райцям та всім підданам закупляти таких торгівців і накладати арешт на їхні товари» [17, с.169].

Близьким за змістом був і привілей 1532 р., який підтримував дорожній примус. Підпорядковуючись праву складу, купці зобов'язані були рухатися на ярмарки лише точно визначеними шляхами. Обминати міста, які наділялися цим правом, заборонялося. Привілей був викликаний тими обставинами, що «між усіма купцями нашого королівства з одного боку і нашими митниками і збирачами мостового й гребельного – з другого», виникали суперечки щодо перегону волів і перевезення різних товарів. У зв'язку з цим «купці нашого королівства, які прямують з волами чи будь-якими іншими товарами з Руської, Подільської і Волоської земель, повинні проходити через Львів, Городок і Перемишль, повертаючи звідтіля на Сандомир, ... сплачуючи тут відповідні мита» [36, с.58]. А якби хтось «... погнав би їх

або повіз на Волинь, а з Волині повернув на Люблін і Радом, обминаючи з метою обману наших митників..., повинен скласти тілесну присягу, що його волів годовано не на Руській, Подільській і Волоській землях». А якщо вони не складуть такої присяги, то проводилася конфіскація «їхніх волів та будь-яких інших товарів на користь нашої держави» [36, с.58-59].

Митні записи середини XVI ст., виявлені у Львові М.Грушевським, засвідчують, що серед товарів з Кам'янца і Поділля, які потрапляли на ринки Польщі, були: великі гурти волів, коней, овеці і волячі шкіри, віск, мед, риба, коріння, лій, збіжжя, опончі, чистий шовк, різні вироби шовкової і вовняної матерії (пояси, тасьма), коріння, родзинки [13, с.100] і т.д. Розміри мита у Львові з кам'янецьких купців лише за один рік – від зелених свят 1545 до зелених свят 1546 рр. – становили 579 злотих. Це чимала сума як на той час, стверджував М. Грушевський. Крім того, вчений доводив, що названий розмір зібраного мита ще не дає повного «нам поняття про торговельний оборот Кам'янца зі Львовом, бо не говорить про довіз і вивіз львівських купців і поминає ярмарковий оборот (безмитний)» [13, с.100]. Значну долю у зовнішній торгівлі Поділля з Польщею в XVI ст. становила деревина і продукти деревообробних промислів. Незважаючи на те, що першість у цьому виді торговельної діяльності займали волинські купці [35, с.96-105], кам'янецькі і подільські купці також активно вивозили до Польщі (Гданська) лісові товари. Серед них у 50-60-і рр. XVI ст. найбільшого попиту набрав попіл. В люстрації кам'янецького староства 1570 р. зазначалося, що в старостві «було перед тим чимало лісів для палення попелу і роблення різних лісових товарів, але тепер для попелу вже дерева майже нема зовсім, лише до роблення ванчосу й клепок можна б ще дещо знайти» [27, с.333].

Неодноразово на подільських і кам'янецьких ярмарках проводив торговельні операції у закупівлі худоби краківський купець Бартош Апостол. Він співпрацював з такими кам'янецькими купцями на початку 30-х рр. XV ст. як Адам та Іван Скалице. Доречно зауважити, що з тодішніми розцінками молодого вола на Поділлі і в Кам'янці можна було купити за 2 злотих, а за добре доглянутого – платили 3 копи грошей кам'янецької монети [18, с.101]. Досліджуючи кам'янецькі магістратські книги, Ф. Кірик дійшов висновку, що в першій половині XVI ст., незважаючи на різні торговельні перешкоди, кам'янецькі купці досить часто відвідували міста Польщі і навпаки. Зокрема, у 1526 р. до Кам'янца прибули у торговельних справах Стах та Абертус з Мазовії, а у 1528 р. Михайло з Борисова. Останній торгував разом з Задиком, сином вірменина Татула Великого. Вони продавали цінні юхтові шкіри [18, с.104]. Найбільшої уваги Кам'янець привертав з боку краківських купців. Так, дослідник описує торговельну діяльність у 20-і рр. XVI ст. Петра Апостола з Кракова та Миколи Косла. Щодо останнього, то він виступав настільки багатим купцем, що через свого помічника Мельхіора Гарнігера розпорядив широку торговельну діяльність майже по всьому Польському королівству. Для успішного проведення торговельних операцій в Любліні, він навіть поселив там Гарнігера. Для самого Косли Поділля виступало настільки сприятливим у торгівлі, що йому вдалося поселитися навіть у Кам'янці. Купець налагодив ділові стосунки з міським писарем Валентієм, львівським купцем Якубом, який також торгував у Ка-

м'янци, з краківським купцем Миколаєм Самотулою та з іншими купцями (переважно євреями) зі Львова [18, с.104].

Торгівля волами, воском, медом, східними і західними товарами швидко збагачувала Кослу. Він досить часто виступав для інших купців кредитором. У 1532 р. Косла навіть звертався з позовом до кам'янецьких лавників на львівського купця Якуба Коріцолі, який заборгував йому 1205 злотих [18, с.103]. На суді Якуб свого боргу Кослі не заперечував і пообіцяв перед лавниками сплатити заявнику заборговану суму двома частинами. Першу – в серпні 1532 р. на Ярославському ярмарку, а другу – на день Симона і Юди Апостолів 28 жовтня того ж року» [18, с.103]. Активну торгівлю з Кам'янцем проводили краківські купці Григій, Єржи і Станіслав Куттетерові. Вони мали в місті навіть своїх факторів (1535 р.), через яких розповсюджували тут західне сукно. В писемних джерелах зафіксована діяльність в місті у 1538 р. купця Яна Гебергачта, а також кравців Вавринця і Матуша, які були вихідцями з Казіміжа (під Краковим) [1, арк.123; 11, с.40]. Писемні джерела зафіксували у Кам'янці в 1539 р. купців Яна Козловського з Дубровки Заболотної (біля Радома), Агнеску з Урзедова (1540), Францішка з Стрижова [1, арк.54, 56] і т.д.

Друга половина XVI – перша половина XVII ст. в економічній історії Кам'янця – період швидкого піднесення. Незважаючи на татарські напади, стихії, епідемії і т.п., торгівля розвивалася. Цьому процесові саморозвитку сприяла й політика польських королів, які час від часу надавали місту торговельні привілеї. Один з них відноситься до 1552 р. Його підтвердив в Пйотркові 14 квітня Сигізмунд II для кам'янецьких купців. Текст привілею був виданий Казимиром IV ще у 1462 р. Згідно з документом король «дозволяє кам'янецьким купцям, у зв'язку з воєнним часом, протягом двох років минати львівський склад, ідучи з товарами до Литви через Луцьк і Олесько» [17, с.269]. Активізується торгівля і з містами Польщі. Причому, досить часто в актових документах вірменської громади Кам'янця зафіксовані судові процеси між кам'янецькими, перемишлянськими та краківськими купцями. Вони базуються в основному на боргах. Так, 17 лютого 1559 р. до вірменського суду звернувся Ян Цегельський з Перемишля, який виступив із заявою про борг йому грошей кам'янецьким міщанином Бедром Бобрік огли. Останній, якого було запрошено до суду, з'явився і визнав борг. Війт і старшини призначили Бедросу трьохденний термін, протягом якого він зобов'язаний був повернути позивачу гроші, або віддати коня [15, с.248].

Інший випадок судового процесу відбувався за коня міщанина Гарагоса, якого зайняв у нього зять, ідучи до Перемишля. З'ясовується, що коли зять Хачерес повернувся до Кам'янця, то коня в нього вже не було. З цього приводу тесть звернувся на зятя із заявою до вірменського магістрату. Хачерес прийшов на суд і розповів його засідателям про те, за яких обставин зник кінь. Він повідомив, що його не продавав. «Коли я був у Перемишлі, того коня взяв пан Ячимірський». Виступаючи на суді, війт заявив, щоб Хачерес відшкодував Гарагосу за коня гроші. Оскільки останніх в Хачереса не виявилось, то зять здійснив заклад тестю свого будинку на 1 рік. При умові, якщо протягом одного року Хачерес не виплатить Гарагосу грошову вартість коня, тоді потерпілий стане власником його будинку [15, с.274].

Кам'янецькі вірменські купці, проводячи торговельні операції з купцями Львова в Польщі, не завжди вчасно могли розраховуватися між собою, через що часто залишалися боржниками. Такі факти неодноразово розглядалися в суді. Прикладом цьому слугує запис в кам'янецькій магістратській книзі за 1562 р. До віта Гурегі і старшин прийшов кам'янецький купець Коста і заявив, що минув вже один рік, як він винен Івашкові Міклаш-оглу зі Львова 50 фл. Цей облік ведеться від Радомського ярмарку. Оскільки Коста грошей Івашкові ще не повернув, то разом зі своєю дружиною здійснюють заклад своїх будинків [15, с.300]. Чимало збереглося судових актів про взаємовідносини між кам'янецькими і польськими купцями у 70-і рр. XVI ст. Це позов до суду кам'янецького вірменського купця за борги Богдана Поповича, який здійснював Ян Місуроқан, представник краківського торговця пана Фрідріха від 12 листопада 1572 р. [7, с.107, 375], заява економа Григора він імені жителя м. Кракова Яндріста Вукульперті про звільнення кам'янецького купця Ованеса від боргу в 375 флоринів 29 грудня 1572 р. [7, с.116, 376], заява Юрка Бриського, приказчика Фрідріха Смальця з Кракова про погашення боржником Фрідріхом Тер-Анусом свого боргу в розмірі 700 флоринів 8 березня 1575 р. [7, с.318, 404], заява приказчика Партеля Ануспелера щодо погашення боргу в 79 флоринів боржником жителя м. Кракова Пелцаря Цендара Григором, сином Рака 25 березня 1575 р. [7, с.332, 404] та цілий ряд інших. Вони засвідчують, що названі торговці і їх боржники володіли та оперували, як на той час, великим капіталом, які «працювали» в основному лише на них. Їх розміри особливо зростали з 1578 р., коли у Польщі зріс попит на грецькі вина, які досить великими партіями імпортувалися. Саме в тому році було видано універсал, в якому визначалася митна комора на вина в Кам'янці і Снятині [16, с.17-18].

Доречно зауважити, що поїздки кам'янецьких купців через Львів до Польщі або через Луцьк караванами, не завжди були вдалим. Писемні документи від 6 жовтня 1575 р. зафіксували неприємний випадок щодо пограбування кам'янецького каравану на торговому шляху до Любліна через Луцьк. «На тих купців, що з Кам'янця-Подільського до Любліна ішли на ярмарок, які...з товаром різним приїхали були, від поганства татар на тій стороні Крем'янця погромлено і з усіма товарами їх побрано» [36, с.159]. У зв'язку з цим луцька митниця навіть зменшила кам'янецьким купцям розміри митних зборів, хоча у звичайних умовах завжди з кам'янецьких і турецьких купців брала непосильні мита, про що неодноразово розглядалися справи у магістратських судах.

Незважаючи на різні перешкоди на торговельних шляхах до Європи, каравани продовжували слугувати найбільш надійними об'єднаннями купців. Зокрема, у 1631 р. об'єднаний караван львівських, кам'янецьких, люблінських і константинопольських купців уклали між собою контракт про постачання через Молдову східних товарів, призначених для експорту до Любліна [29, с.217]. Через Волинь і її головні міста, серед яких писемні джерела XV-XVII ст. фіксують і Володимир, кам'янецькі купці їздили й до Литви. Свідченням цьому слугує судова справа кам'янецького купця Матвія Михайловича проти лендвіта і лави м. Володимира, заведена у 1643 р. З'ясується, що останні стали на бік володимирського циркульника Гануса

Вонга, який закупивши в Михайла осетрину, відійшов від встановлених норм оплати та зважування риби. Вонга зважував рибу за володимирською міркою, тобто на камінь, який становив п'ятдесят п'ять одиниць, а гроші хотів виплатити Михайлу за камінь львівський чи любельський, «котрий есть одь тутейшого володимерского чьтерма фуньтами меньшии» [36, с.323]. Найбільш популярними серед литовських міст, з якими торгували кам'янецькі купці було м. Вільно. В судових кам'янецьких актах воно згадується під 1520, 1547, 1627 та 1632 рр. Говорячи, наприклад, про 1627 р., зауважимо, що в тому році купці з Кам'яця, Вільнюса і Туреччини, об'єднавшись і закупивши товари в Туреччині, здійснювали товарообмін ними в Яссах, Кам'яці і Вільносі [5, арк.228зв.]. У 1632 р. з Константинополя і Мессіні (Греція) до Кам'яця повернувся караван купців, до складу якого входили і купці з Вільноса [5, арк.104зв.].

Торгували кам'янецькі купці і з Угорщиною. Причому, торгівля з цією державою зосереджувалася переважно в руках вірменських купців, які мали там своїх посередників. Так, відомий кам'янецький купець Криштоф Демешт у 1657 р. доручив своєму фактору Балконі передати в Угорщині ще одному своєму агентові значну суму грошей для проведення різних торговельних операцій. Балконі, використовуючи капітал Демешта, вирішив збагатитися. Він їздив у своїх особистих торговельних справах в різні країни для нагромадження капіталу і повернувся до Кам'яця лише через три роки, за що постав у вірменському магістраті перед війтівським судом [6, арк.68].

Приїжджали до Кам'яця й купці з Шотландії. Вони поставляли ремісникам партії ягнячих та кролячих шкірок, а на продаж – різні шкіряні вироби: ремінці, рукавичі, панчохи тощо. В незначних об'ємах продавали і свинець. Для удосконалення й більш високої організації своєї торговельної діяльності в Україні, шотландці навіть осіли в першій половині XVII ст. в Кам'яці-Подільському [9, с.51].

Торговельні відносини Кам'яця-Подільського у XVI-XVII ст. непогано склалися й з Сілезією, Чехією, Моравією, Словаччиною, Німеччиною та іншими державами. О. Подградська стверджує, що такі міста як Снятин і Кам'янець виступали в ті часи першими пунктами на торговельних шляхах з Молдавії і Сходу за межі Польщі, до різних європейських держав. Саме через них переганялися численні стада молдавської худоби, а також перевозилися сільськогосподарські молдавські і східні товари. Кам'янецькі, східні і молдавські купці переганяли до Європи через Кам'янець табуни волів і коней, везли десятки діжок меду, великі партії воску (розміри доходили до 7,5 т. і більше), рибу, рис, прянощі, східні тканини і т.д. До Кам'яця з європейських країн постачали купці чеські, сілезькі, німецькі та інші сукна, метали та вироби з них [29, с.128-129]. З'ясовується, що у XVI-XVII ст. в Кам'яці-Подільському міг здійснюватися й товарообмін між купцями європейськими і східними. Зокрема, в кам'янецьких магістратських книгах за 70-80-і рр. XVI ст. зафіксовано перебування з торговельними справами в місті купців з Чехії, Німеччини і Угорщини [2, арк.131; 3, арк.174-174зв.]. На основі писемних джерел ще з 1518 р. дізнаємося, що чеські і моравські сукна, котрі відправлялися до Кам'яця, Львова і міст Поділля, часто слугували платнею за молдавських коней і біків [38, с.2, 68,

73, 75, 85]. Існують свідчення про продаж в Кам'янці у 1524 р. кошицького сукна, а у 1678 р. турецький купець Мухамед, забираючи товари померлого в місті свого брата, виявив серед них сілезьке сукно, 3 діжки ножів і діжку шапок – мадьярок. Інший купець придбав в Кам'янці два тюки чеського полотна [29, с.130] і т.д.

У XV-XVII ст. кам'янецькі купці торгували і з Московською державою. Торговельні відносини з нею в мирний час для міста були особливо вигідними, оскільки приносили Кам'янцю гарні прибутки. Люстрація кам'янецького староства 1565 р. засвідчує, що «мито з купців, як з тих що з Туреччини до Москви ідуть, а також до Литви або до Львова..., на замок береться... 600 злотих польської лічби, а за діжку мальвазії 50 злотих, і за половину каменю десять злотих за рік» [23, с.169]. Аналогічний розмір мита (660 зл.) зафіксований люстраціями 1566 та 1661 рр. [30, с.203]. Звичайно, це середній розмір мита. Однак, з таким станом речей львівські купці та патриції і тут не бажали миритися. Вони домагалися від короля врегулювати це питання на їхню користь, тобто встановити, щоб кам'янецькі, турецькі, волоські і московські купці до Польщі, Литви і Московщини обов'язково везли товари лише через львівський склад. У зв'язку з цим, ще у квітні 1527 р. Сигізмунд I виніс рішення, згідно з яким забороняв купцям переїзд через Кам'янець з Туреччини і Волощини до Литви і Московії та з Литви і Московії до Волощини і Туреччини, а також іншими незаконними шляхами, минаючи львівський склад [17, с.201]. Водночас король наказав усім бурмистрам і старостам руських та подільських міст і містечок, а також майбутнім кам'янецьким старостам затримувати і конфіскувати товари тих купців, які порушували королівські привілеї. Останні видавалися, однак реальне життя доводило, що не всі накази можна вписати в певні рамки. Так і в даному випадку.

Торговельні шляхи з Кам'янця до Московії вели не лише через Львів, а й іншими напрямками. Один з них тягнувся через Волинь, Білоруські землі і Литву, а інший – через Східне Поділля. Д.І. Мишко стверджує, що з Москви на Поділля і до країн Півдня та Сходу гостинець прямував й через Київ, Білу Церкву, Вінницю, Бар, Кам'янець-Подільський, Ясси і Білгород, а далі – до Болгарії, Константинополя і Греції [24, с.34]. Говорячи про один із шляхів з Московщини, зазначимо, що його описав у 1593 р. російський мандрівник Трифон Коробейников, оскільки саме ним він прибув до Кам'янця, а потім їхав до Царгороду. Шлях тягнувся з Москви через Смоленськ, Мінськ, Слуцьк, Турів і Кам'янець, а потім – до Ясс та до міст пониззя Дунаю [33, с.33]. З Московщини до Кам'янця, на Поділля і до країн Сходу купці везли хутра соболів, куниць, горностаїв, норок, лисиць, різноманітні шкіри і т.д. Часто кам'янецькі купці на цьому шляху користувалися і певними пільгами. Про одну з них зафіксовано в актових документах м. Луцька. Зокрема, 22 жовтня 1573 р. возний цього міста свідчив про безмитне перевезення кам'янецькими купцями вірменами, «которые деи шли с товары московскими» через Волинь за охоронним листом київського воєводи князя Костянтина Острозького та під захистом його надвірної корогви. Купці рухалися караваном, а їх супроводжувало 40 вершників [36, с.156-157].

Писемні джерела засвідчують, що московські товари у кам'янецьких торговельних операціях мали неабияке значення. Зокрема, перед вірменсь-

ким судом 23 липня 1579 р. постав Юрко Брикський, уповноважений пана Фрідріха Смальця (міщанина м. Кракова) із клопотанням про грошовий борг, який йому винен кам'янецький міщанин Султан. Юрко заявив, що 3 дні назад суд наказав Султану сплатити борг протягом 3-ох днів, однак боржник цього не зробив. Тоді піднявся Султан і сказав, що для того, щоб покрити борг Смальцю, він зайняв у знайомих «добрих людей» товару на відповідну суму і хотів їх передати Юркові, «але Юрко не схотів прийняти: а я, власник, й тепер готовий сплатити товаром, а саме: московські сіро-бурі песці і хна» [12, с.29-30]. Юрко і на суді підтвердив свою вимогу – «щоб він ... розплатився ... лише готівкою, згідно з судовим записом, зробленим перед львівським судом» [12, с.30]. Суд вирішив справу на користь позивача, оперуючи законами.

У 1538 р. в Кам'янці побував міщанин і купець з Пскова (прізвище не вказано), який звинувачував перед кам'янецькими лавниками Вавринця з Казімієжа під Краковим в тому, що за його вказівкою було викрадено у псковитяна воза з товарами [18, с. 104]. Торговим шляхом з Московщини до Кам'янця користувалися й купці білоруського Мигилева [21, с.168], коли вони через Кам'янець їздили до «землі волоської» і «до турок» [21, с.168]. Писемні джерела доносять до нас різні свідчення про діяльність купців різних держав і міст на цьому шляху. Зокрема, в актовій книзі кам'янецького магістрату за 1559 р. говориться, що перед вірменським війтом Юрком 10 травня постав Іван зі Слуцька із заявою на Попко-оглу, який заборгував Івану 70 саг. Попку-огли намагався довести, що повернув Івану гроші, на що має свідка. Війт дав термін два тижні, протягом яких свідок і поручитель зобов'язувалися постати перед війтівським судом і довести суду правду [15, с.231]. Аналогічні свідчення про грошовий борг Хачка заявив перед війтом Харбертом 27 травня 1562 р. міщанин Мати. Він стверджував, що «повинен був повернути мені після Слуцького ярмарку 24 флорини, однак не віддав». Тому війт призначив 3 дні для того, щоб Хачко виселився зі свого будинку згідно з умовою» [15, с. 287].

Купці з Могилева везли в Україну і до Кам'янця хліб, мед, віск, мило, ремісничі вироби (шкіряні товари, хутро) [25, с.117] і т.п. З українських міст до Могилева та інших білоруських міст привозилися переважно дорогі товари зі сходу (турецькі килими, шовк, вироби з нього, різні тканини, прянощі, вина, тощо). В Кам'янці, як і у Львові, у XV-XVII ст. організовувалися власні каравани для поїздки до Туреччини, до яких досить часто приєднувалися індивідуальні купці з різних міст Білорусії, Литви, Московії тощо. Зокрема, у 1552 р. до каравану з Кам'янця прилучилися купці зі Слуцька, Могилева, Бродів, Кракова, Торуня [16, с.36] та інших міст Європи.

Таким чином, вивчаючи торговельні відносини Кам'янця-Подільського у XV-XVII ст. з країнами Центрально-Східної Європи, зауважимо, що вона організовувалася і проводилася в складних, з глибокими протиріччями історичних умовах. Незважаючи на те, що місто розташовувалося на перехресті важливих торговельних шляхів і виросло до рангу відомого європейського транзитного осередку, головним конкурентом для нього виступав Львів. Відчуваючи постійну прихильність польських королів, його патріції добивалися привілеїв, які забезпечували йому верховенство торгівлі в

цьому регіоні і право складу. Незважаючи на таку ситуацію, Кам'янець все таки спробував знайти своє місце у європейській торгівлі, проводити багатогранні торговельні операції з Польщею, Чехією, Угорщиною, Німеччиною, Литвою, Московщиною та іншими державами, зарекомендувати себе відомим центром міжнародної торгівлі не лише України, а й Центрально-Східної Європи загалом.

Список використаних джерел:

1. Актова книга кам'янецького магістрату за 1520-1547 pp. // ЦДІАУК. – Ф.39. – Оп.1. – Спр.2.
2. Актова книга кам'янецького магістрату за 1571-1575 pp. // ЦДІАУК. – Ф.39. – Оп.1. – Спр.7.
3. Актова книга кам'янецького магістрату за 1575-1581 pp. // ЦДІАУК. – Ф.39. – Оп.1. – Спр.10.
4. Актова книга кам'янецького магістрату за 1597-1604 pp. // ЦДІАУК. – Ф.39. – Оп.1. – Спр.19.
5. Актова книга кам'янецького магістрату за 1627-1630 pp. // ЦДІАУК. – Ф.39. – Оп.1. – Спр.33.
6. Актова книга кам'янецького магістрату за 1653-1656 pp. // ЦДІАУК. – Ф.39. – Оп.1. – Спр.41.
7. Акты армянского суда города Каменец-Подольского (XVI в.) / Подготовка текста и предисловие В.Р. Григоряна. – Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1963.
8. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyckiego we Lwowie. – Lwow, 1876. – Т. VI. – № 70.
9. Bogucka Maria, Samsonowicz Henryk. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1986.
10. Białkowski L. Ze wschodu i zachodu / «Pamiętk Lubelskiego» Towarzystwa przyjaciół nauk w Lublinie. – Lublin, 1929. – Т. 1.
11. Baszanowski J. Z dziejów handlu polskiego w XVI-XVIII w. Handel wolami. – Gdańsk, 1977.
12. Гаркавець О. Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії. Каталог. – К.: Українознавство, 1993.
13. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 6. Життя економічне, культурне, національне XIV-XVII віків. – К.: Наукова думка, 1995.
14. Дашкевич Я. Кам'янець-Подільський у вірменських джерелах XIV-XV ст. // Архіви України, 1970. – № 5.
15. Документи на половецком языке XVI в. (судебные акты Каменец-Подольской армянской общины) / Под ред. Э.В. Севорьяна. – М.: Наука, 1967.
16. Dzubinski A. Na szlakach orientu. Handel między Polska a imperium Osmanskim w XV-XVIII wieku. – Wrocław, 1998.
17. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233-1799 pp. – К.: Наукова думка, 1972.
18. Kiryk F. Z dziejów rudyńrednowiecznego Kamienia Podolskiego // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. – Т. 1. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2000.
19. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. – К.: Наукова думка, 1963.
20. Koriarz przywilejow miasta Kamienca // Наукова бібліотека Академії Наук ім. В. Стефаніка у Львові. – Ф. 5 (Оссолінських). – 2250/III.
21. Копыцкий З.Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. – Минск, 1966.

22. Кравченко В. Документи з історії торгівлі шотландців із Замостя і Бродів у Києві 40-х років XVII ст. // Український археографічний щорічник. – Вип. 8/9. – Київ – Нью-Йорк, 2004.
23. Люстрація каменецкого староства 1565 г. // АЮЗР. – Ч. VII. – Т. 2. – К., 1886.
24. Мишко Д.І. Українсько-російські зв'язки в XIV-XVI ст. – К., 1959.
25. Мелешко В.И. Могилев в XVI – середине XVII в. – Минск: Наука и техника, 1988.
26. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – К., 1887.
27. Описи королівщин в руських землях XVI віку. Люстрація 1570 р. // Жерела до історії України-Руси. – Т. 7. / Під ред. М.Грушевського. – Львів, 1903.
28. Подградська О.М. До питання про роль Кам'янця-Подільського в торгівлі України з Молдавією в XVI-XVII ст. // Український історичний журнал. – 1969. – № 9.
29. Подградская Е.М. Экономические связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI-XVII вв. – Кишинев: Штиинца, 1991.
30. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – Т. VIII. Ziemie Ruskie. Wolyc i Podole, opisanie przez A.Jablonowskiego // Irydle dziejowe. – T.XIX. – Warszawa, 1899.
31. Przewdziecki A. Podole, Wolyc, Ukraina: Obrazy miejsc i czasow. – Wiołno, 1840. – Т. 1.
32. Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядкував Мирон Капраль. – Львів, 1998.
33. Сборник Русского исторического общества. – Т. 25. – Спб., 2002.
34. Сединский Е. Город Каменец-Подольский. Исторический очерк. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1895.
35. Сидоренко О.Ф. Торговля лісом та її вплив на формування екологічного середовища на Україні (за актовими джерелами XVI-XVII ст.) // Проблеми історичної географії України. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991.
36. Торговля на Україні. XIV – середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянина / Відп. ред. М.Ф. Котляр. – К.: Наукова думка, 1990.
37. Фехнер В. Торговля Русского государства со странами Востока в XVI в. – М., 1952.
38. Charewiczowa L. Handel sredniowiecznego Lwowa. – Lwow, 1925.

This article deals with trade activity of Kamianets' merchants with cities and towns of countries of centraleastern Europe in XV-XVII centuries, studies the influence on it the politics of Polish, Lithuanian, Muscovian and other countries' rules.

Key word: trade relations, a customhouse, a merchant, privileges, a complement right.

Отримано: 14.02.2008